

ANTONI KOMENDERA

Metodologiczna użyteczność tradycji jako pojęcia typologicznego w badaniach przeobrażeń społecznych

UWAGI WSTĘPNE

Zasadniczo biorąc, pojęcie tradycji sprowadza się do trzech zakresów. W rozumieniu przedmiotowym tradycja oznacza przekazywane z pokolenia na pokolenie treści kulturowe, obyczaje, poglądy, wierzenia, sposoby myślenia i zachowania, normy postępowania, umiejętności itp. Z kolei w rozumieniu czynnościowym tradycja oznacza sam proces przekazywania tych treści kulturowych dokonujących się w danej zbiorowości. Wreszcie, w rozumieniu podmiotowym tradycja oznacza nie przedmiot przekazywany, nie czynność przekazywania, lecz stosunek danego pokolenia do przeszłości, jego zgodę na dziedziczenie lub protest przeciwko niemu. Tradycja nie jest więc identyczna z całością dziedzictwa kulturowego danej grupy społecznej, a obejmuje tylko zjawiska i treści kulturowe przeszłości wyróżnione przez pewne zbiorowości (klasy i warstwy) społeczne lub całe narody na podstawie określonej hierarchii wartości jako społecznie doniosłe dla teraźniejszości lub dla przyszłości.

W pojęciu tradycji zawiera się jeden z podstawowych mechanizmów włączania przeszłości i jej treści kulturowych do aktualnej świadomości społecznej. Powoływanie się na określone tradycje stanowi istotny składnik samookreślenia się

grup, klas i warstw społecznych, narodów i społeczeństw. Akceptacja określonego dziedzictwa kulturowego przez dane społeczeństwo podlega stałym historycznym zmianom, niemniej w każdej epoce istnieje określony paradygmat (wzorzec) tradycji kulturowej, w którym szczególną rolę odgrywa tradycja narodowa. W całokształcie "tradycji zastanej" każdego narodu występuje zwykle kilka społecznie, politycznie i kulturowo zróżnicowanych nurtów, z których każdy w pewien sposób interpretuje historyczne losy danego narodu, uwypukla te lub inne elementy jego doświadczeń i składniki jego dziedzictwa kulturowego jako szczególnie doniosłe. Nawiązując do pewnego z tych nurtów a odrzucając inne, kierując się aprobowanymi przez siebie wartościami, poszczególne klasy i warstwy społeczne danego narodu, poszczególne ruchy społeczne i polityczne w nim występujące dokonują wyboru swej "tradycji żywej" spośród całokształtu "tradycji zastanej". Szczególnie w okresach wielkich przemian społecznych zaostrzają się walki ideologiczne i spory moralne wokół paradygmatu "żywej tradycji" narodowej, prowadząc do poważnych zmian w pojmowaniu treści i zakresu tej tradycji, preferując pewne jej elementy jako postępowe i odrzucając inne jako wsteczne¹.

Tylko na podstawie powyższych uwag można sformułować kilka ogólnych stwierdzeń, które mogą stanowić tzw. twierdzenia bazowe dla niniejszego opracowania.

a. Gdyby poszukiwać najbardziej istotnych własności tradycji, to należałoby, sądzę, podkreślić następujące właściwości i cechy. Jeżeli chodzi o czynnościowy i przedmiotowy aspekt tradycji to posiada ona realistyczny (konkretno-historyczny) i procesualny charakter. W tym ujęciu tradycja nie musi dotyczyć jedynie przeszłości, stanowi także manifestację płynnej i zmieniającej się rzeczywistości społecznej. W aspekcie podmiotowym tradycja odnosi się do przeszłości i posiada przede wszystkim charakter wartościujący.

b. Skoro pojęcie tradycji odniesiemy jedynie do specyfiki życia społecznego ludzi, to istotne jej właściwości dają

się najlepiej przedstawić nie w terminach ogólnych i uniwersalnych, lecz konkretno-historycznych i systemowych.

c. Potoczne i zarazem najpowszechniejsze rozumienie tradycji wiąże się z jej znaczeniem wartościującym. Największe spory i dyskusje wzniesają kryteria ocen, według których uznaje się dane elementy tradycji jako postępowe i wsteczne.

d. W badaniu tradycji za bardzo istotne uznaje dbałość o odrębne traktowanie tradycji jako faktu społecznego i tradycji jako wartości (normy). Badania w obu wypadkach wymagają odrębnych metod, a uzyskane rezultaty podlegają innym kryteriom ocen.

Mając na uwadze wieloaspektowe pojęcie tradycji i związane z tym trudności badawcze, w swoim opracowaniu ograniczę się jedynie do zinterpretowania użyteczności podejścia typologicznego w badaniu przejawów tradycji w życiu społecznym. Wykorzystuję w tym celu różnorodne koncepcje continuum, jakimi posługiwali się klasycy myśli społecznej badając przemiany społeczne. Uwzględniam też jedynie tradycję jako fakt społeczny.

PRZEMIANY SPOŁECZNE WZDŁUŻ CONTINUUM

W literaturze socjologicznej przyjął się pewien schemat teoretyczny, stanowiący podstawę do analizy rozwoju społecznego, konstruowany na zasadzie opozycji dwóch krańcowych pojęć typologicznych². Schematem tym posługiwali się teoretycy analizujący zmianę społeczną przy pomocy kategorii dychotomicznych, jak np. społeczeństwo wspólnot i grup celowych (F. Tönnies), społeczeństwo tradycyjne i racjonalne (M. Weber), społeczeństwo o solidarności mechanicznej i organicznej (E. Durkheim), społeczeństwo ludowe i miejskie (R. Redfield), społeczeństwo zsakralizowane i zsekularyzowane (H. Becker), czy społeczeństwo grup pierwotnych i wtórnych (Ch. Cooley). Zauważmy w tym miejscu, iż wszystkie bieguny

wymienione na pierwszym miejscu wyróżnionych dychotomii odpowiadają tym cechom i wielkościom życia społecznego, które wiążą się z pojęciem tradycyjności. Z kolei bieguny wymienione na drugim miejscu odzwierciedlają te cechy i właściwości życia społecznego, które dotyczą nowoczesności, racjonalności itd.

Ujęcia dychotomiczne z biegiem czasu budziły coraz więcej zastrzeżeń. Wskazywano na to, że

1) pierwszy biegun dychotomii ustalony jest na podstawie wyabstrahowanych cech przyjętych a priori, zaś biegun przeciwny jest po prostu antytezą - logicznie wydedukowaną z typu wyjściowego. Tymczasem współczesne procesy urbanizacji i modernizacji tworzą złożone struktury społeczne o kompleksowym charakterze zjawisk. Stąd schemat taki jest uproszczony. Istnieje więc konieczność badania ich w konkretnym i historycznym przebiegu.

2) w dychotomicznym ujęciu przemian kierunek ewolucji jest z góry przewidziany. Ujęcie to nie uwzględnia dialektyki przemian, tj. regresji, dwutorowości, działania czynników ubocznych. Nie uwzględnia ono także nierównomierności zmian w poszczególnych elementach układu społecznego.

3) dychotomia absolutyzuje makrostrukturalne czynniki zmian, zapominając, że zmiany dokonują się także w małych układach społecznych, wskutek czego badanie mechanizmu zmian nie tylko nie może być pominięte, ale powinno objąć wszystkie elementy struktury społecznej³.

Z. T. Wierzbicki wskazuje na jeszcze inne ograniczenie ujęć dychotomicznych. Jego zdaniem - jeśli tak jest, że dychotomie mają ułatwić mierzenie natężenia stopniowalnych cech, to pierwsza trudność polega na tym, że każdej cesze odpowiadać może tylko jedna linia ciągła. Stąd przy n-tych cechach schemat dychotomii byłby n-ty wymiarowy. Następnie wskazuje on na pewien ahistoryzm i uniwersalizm w posługiwaniu się dychotomiami⁴.

Zdaniem innego teoretyka - H. Minera - krytyczną ocenę koncepcji dychotomicznych można ująć w trzy działy ogólne:

1. Problem niedopasowania danych empirycznych dotyczących poszczególnych społeczeństw do takiego charakteru tych społeczeństw, jakiego można by oczekiwać w oparciu o typ idealny.

2. Problem specyfikacji (definicji) cech typu idealnego.

3. Ograniczone intuicje teoretyczne, które wynikają z tej koncepcji⁵.

W punkcie pierwszym chodzi o to, na ile owe konstrukty idealno-typologiczne dostarczają sprawdzalnych hipotez w poznawaniu konkretnych zjawisk społecznych. Innymi słowy, chodzi mu o uwypuklenie ograniczonej roli, w sensie porównawczym, ujęć idealizacyjnych w nauce. Punkt drugi - konkretyzując wymogi pierwszego - określa stopień dopasowania społeczeństw rzeczywiście istniejących do typu idealnego. W punkcie trzecim podkreśla Miner, że dychotomie wskazują raczej na formę niż treść życia społecznego. Jako narzędzie prognozowania jest to hipoteza o niewielkiej wartości. Ograniczoność dychotomii wynika także z jej ahistoryzmu i nieuwzględniania zmiennych psychospołecznych.

Oczywiście, należy zgodzić się z wieloma uwagami krytycznymi pod adresem ujęć dychotomicznych, trudno jednak obronić się przed tezą, iż jest to również częściowo krytyka chybiona i polega na znacznym nieporozumieniu. Dychotomie odzwierciedlają ogólne tendencje rozwojowe całych społeczeństw, mieszczą się w obrębie tzw. teorii historiozoficznych, dlatego więc nie mogą odzwierciedlać całego bogactwa konkretnych zjawisk społecznych. Poszczególne dychotomie dotyczą jedynie wyróżnionych aspektów rozwoju społecznego, każda odzwierciedla inne, istotne właściwości rozwoju.

Z. T. Wierzbicki - za przykładem innych autorów - stwierdzając potrzebę konstruowania n-wymiarowych dychotomii ma rację jako socjolog teoretyk, nie ma jej zaś jako socjolog badacz, który nieuchronnie skazały jest na dokonywa-

nie uściśleń (operacjonalizacji) zakresu przedmiotowego swoich badań i stąd wyboru najadekwatniejszych metod badawczych. Naukowa użyteczność pojęć dychotomicznych wzrasta w miarę, jak rośnie ilość poznanych i zbadanych własności, które zmierzają swe natężenie wraz ze zmianą natężenia cech definicyjnych pojęcia.

W naukach społecznych użyteczność "sztywnych" pojęć klasyfikacji, do których dany przedmiot przynależy lub nie, jest znacznie ograniczona, albowiem charakter zjawisk społecznych jest inny, cechy przedmiotów są tu stopniowalne, przy czym przejścia między stanem posiadania jakiejś cechy a jej brakiem są ciągłe. Stąd w przeciwieństwie do pojęć klasyfikacyjnych pojęcia typologiczne wykazują tu większą użyteczność, ponieważ mogą być orzekane o obiektach posiadających cechy definicyjne w mniejszym lub większym stopniu, byleby były dostatecznie podobne do typu. Pojęcia typologiczne umożliwiają porównywanie przedmiotów między sobą ze względu na stopień posiadania cech, pozwalają porządkować i systematyzować określone zjawiska. W swoich dalszych rozważaniach będę kierował się tezą, iż koncepcja dychotomii posiada wartość inwencyjną jako przesłanka wyjściowa dalszych badań. Z hipotezy jednej lub wielu dychotomii można konkretyzować wiele szczegółowych hipotez empirycznych. Inwencja badacza decyduje, czy potrafi on wybrać najbardziej adekwatne dychotomie do zakreślonego obszaru badań zmienności danej grupy społecznej. Stwierdzenie C. W. Millsa, chociaż dotyczyło klasyków socjologii, nic nie straciło na wartości. Cytuję: "Większość idei klasyków socjologii nie jest tego rodzaju, który poddaje się łatwo dokładnemu sprawdzeniu (...). Są to próby ustalenia generalnej tendencji historii, głównego kierunku socjologii społeczeństwa (...). Mówiąc krótko, klasycy socjologii tworzą modele społeczeństwa i wykorzystują je w celu rozwijania szeregu teorii. Ważne jest to, że ani poprawność, ani niepoprawność którejkolwiek spośród tych teorii nie przesądza o użyteczności czy też adekwatności modeli. Mogą być one

wykorzystywane do budowy wielu różnych teorii. Mogą być używane do naprawienia błędów teorii zbudowanych przy ich pomocy. Pozostają one otwarte: mogą więc ulegać zmianom, mającym na celu uczynienie ich bardziej użytecznymi jako narzędzi analizy oraz przybliżenia ich do stwierdzonych empirycznie faktów"⁶.

W świetle powyższych ustaleń można stwierdzić, iż analiza procesu rozwoju wszelkich systemów społecznych daje się opisać wzdłuż linii ciągłej, continuum czasu, która jednocześnie obrazuje zjawisko przemian społeczno-kulturowych tych systemów. W tym, z natury rzeczy ciągłym procesie zmian dają się wyróżnić co najmniej trzy charakterystyczne etapy o możliwych do uwzględnienia wyznacznikach czasowo-przestrzennych:

- okres stabilnej kultury ludowej (tradycyjnej),
- jej dezintegracji (tzw. epoka przejściowa w terminologii K. Dobrowolskiego) oraz
- okres tworzenia się nowych więzi społecznych.

Te trzy etapy rozwoju obrazują jednocześnie trzy różne właściwości i formy życia społecznego zbiorowości ludzkich i ich kultury.

Można by powiedzieć więcej, iż z teoretycznego punktu widzenia w procesach przemian systemów społecznych dają się wyróżnić trzy sytuacje:

- pierwsza, którą nazwę "ewolucyjną", polega na przeobrażeniach jedynie ilościowych. Cechuje się ona tym, że nie zrywa z całokształtem tradycji. Na przykład w kulturze ludowej zachodziły widoczne zmiany jej różnorodnych elementów, nie prowadziły jednak do zmian jakościowych - kategoria "zbiorowość tradycyjna" zachowywała swą adekwatność;
- sytuacja druga, którą nazwę "komplementarną" lub "ilościowo-jakościową", polega na współwystępowaniu sprzecznych elementów kultury - adekwatna jest dla zbiorowości zdeintegrowanych;

- trzecia, którą nazwę "jakościową" lub "twórczą", polega na zastąpieniu starych wytworów i wartości dawnej kultury elementami nowymi - odpowiadałaby ona tzw. zbiorowościom nowoczesnym (zmodernizowanym).

Zatem każda próba badania społecznego musi wychodzić od próby scharakteryzowania istotnych własności obiektu badań. Stąd punktem wyjścia - dla dalszych rozważań - jest dla mnie klasyfikacja jakościowa systemów społecznych odzwierciedlająca zasadnicze płaszczyzny przeobrażeń badanych zbiorowości. Zakładam, że z socjologicznego punktu widzenia każda grupa społeczna może być opisana jako zestaw najbardziej istotnych (co najmniej) trzech kontynuów, skonstruowanych przez następujące dychotomie:

- a) względnie zamknięta społecznie i kulturowo zbiorowość - względnie otwarta społecznie i kulturowo zbiorowość;
- b) wewnętrzne czynniki zmian - zewnętrzne czynniki przemian;
- c) zachowaniem społecznym jednostek nie kieruje zasada racjonalności - zachowaniem społecznym jednostek kieruje zasada racjonalności.

Opozycja pierwsza opisuje przeobrażenia strukturalne i funkcjonalne danych zbiorowości pojętych jako system. W rozwoju społecznym daje się zaobserwować pewną kierunkową tendencję przeobrażeń wszelkich zbiorowości, polegającą na zaniku względnej izolacji kulturowej i jej przechodzeniu do obszaru uniwersalnej kultury narodowej. Nigdzie nie odnawiają się dawne zamknięte zbiorowości. Główna tendencja zmierza w kierunku wzrostu podziału pracy, wzrostu znaczenia instytucji, stopniowego włączania się rodzin tworzących zamknięte społeczności w społeczeństwo szersze, oparte na innych zasadach. Wpływ urbanizacji sprzyja zanikowi tradycyjnej społeczności i powstawaniu nowych zbiorowości w swoich funkcjach socjo-kulturowych podobnych do miejskich układów lokalnych.

Opozycja druga wskazuje na dwa możliwe źródła przemian zbiorowości społecznych. Generalnie rzecz biorąc, ich przemiany determinowane są czynnikami zewnętrznymi. W rzeczywistości jest to abstrakcja najwyższego rzędu, ponieważ nie istnieją układy społeczne izolowane, między którymi występują zależności jedno-jednoznaczne. Wzajemna współzależność czynników wewnętrznych i zewnętrznych w rozwoju zbiorowości społecznych znajduje odbicie - między innymi - w dwu strategiach w rozwoju grup lokalnych, tj. w doktrynie "samopomocy" i tzw. doktrynie "centralnego planowania"⁷. Ogólnie uważa się, że najlepsza jest strategia pośrednia, tj. taka, w której inicjatywy odgórne (czynniki zewnętrzne) znajdują zrozumienie i czynne poparcie całej społeczności.

Opozycja trzecia opisuje tezę antropologiczną, mówiącą o aktywnej roli działających podmiotów. Prowadzi to do ważnego postulatu metodologicznego, w świetle którego u podstaw interpretacji wszystkich czynności i wytworów ludzkich leży założenie o racjonalności podmiotu działającego; twórcy tych wytworów. W związku z tym można założyć, że życie społeczne zbiorowości ludzkich w procesie przemian charakteryzuje się wzrastającą racjonalnością działań osobniczych. Istnieje w tym względzie jednoznaczny kierunek od stosunkowo bezrefleksyjnej kultury tradycyjnej poprzez wszelkie możliwe etapy pośrednie do kultury z przewagą zachowań racjonalnych⁸. Zakładając wzrost wiedzy o zależnościach przyrodniczych i społecznych ludzi racjonalizacja norm społecznych dokonuje się w ten sposób, że jednostka w sytuacji wielu alternatywnych wyborów wśród wielu wartości społecznych - w coraz większym stopniu potrafi wybierać wartości optymalne ze względu na cele działającego. Ten punkt widzenia charakterystyczny był dla marksowskiej historiozofii, która wiązała się z przekonaniem, że kapitalizm burzy wszelkie tradycyjne więzy, natomiast epoka komunistyczna stworzy społeczeństwo oparte na rozumnym współdziałaniu świadomych swych czynów jednostek. Ważnym aspektem tej dychotomii jest wzrastająca powszechność

rozumienia zjawisk i procesów historycznych. O ile w tradycyjnych strukturach myślenie nie krępuje się kategorią czasu, to w miarę rozwoju społecznego obszar myślenia ahistorycznego maleje, lecz nie zanika.

TIPOLOGICZNA SYSTEMATYZACJA PROCESU PRZEOBRAZEŃ

Przedstawione wcześniej trzy opozycje i ich możliwa historyczna charakterystyka dość wyczerpująco - jak sądzę - opisują podstawowe i istotne właściwości przeobrażeń społecznych. Schematycznie można to przedstawić tak, jak w tabeli 1.

Tabela 1

Schemat przestrzeni własności zbiorowości społecznych
w procesie przemian

	Przewaga wewnętrznych czynników rozwoju (B)		Przewaga zewnętrznych czynników rozwoju (B')	
	Względnie zamknięta zbiorowość (C)	Względnie otwarta zbiorowość (C')	Względnie zamknięta zbiorowość (C)	Względnie otwarta zbiorowość (C')
Względnie bezrefleksyjne zachowanie społeczne (A)	typ 1	typ 2	typ 3	typ 4
Względnie racjonalne zachowanie społeczne (A')	typ 5	typ 6	typ 7	typ 8

Łatwo zauważyć, iż powyższy schemat oparty na trzech continuach (można ich konstruować więcej) odzwierciedla wielość poziomów, bogactwo struktury istnienia grup społecznych. Znajdujemy tu osiem sytuacji, które teoretycznie można wyodrębnić. Każdemu polu w przestrzeni własności odpowiada hipotetyczny typ zbiorowości opisywany przez istnienie lub brak ośmiu rodzajów własności. Przedstawiony schemat zakłada specyficzną "kumulację" własności zbiorowości. Od "najuboższego" typu 1 do "najbogatszego" typu 8, w którym elementów tradycji winno być najmniej. Teoretycznie zakładam równoległość przemian wzdłuż wszystkich trzech continuów. Rzeczywiste życie społeczne jest zwykle bardziej skomplikowane. Stąd można otrzymać w oparciu o powyższy schemat osiem typów zbiorowości społecznych.

Zaprezentowany tutaj schemat własności i utworzone na jego podstawie typy zbiorowości mają charakter wielowarstwowy, opisy ich własności skonstruowane są na wysokim szczeblu abstrakcji i dlatego też na tym etapie rozważań mogą być uznane jedynie jako przesłanki wyjściowe, modele heurystyczne, które dopiero muszą być zinterpretowane w obrębie teorii dobrze uzasadnionej empirycznie. Zajmując się takim układem historyczno-społecznym jakim jest konkretna grupa społeczna i jej kultura, nie możemy się spodziewać, iż zdołamy uchwycić i zamknąć w terminach naukowych nieskończoną różnorodność zjawisk, jakie kategoria "zbiorowość" może nasuwać przy próbach jej konceptualizacji. Zresztą żadna nauka nie rości sobie tego typu pretensji. Schemat własności grup społecznych (tab. 1) obrazuje generalny kierunek ewolucji historycznej polegający na zmniejszeniu izolacji społeczno-kulturowej tych grup. Trzy continua zwracają uwagę na najbardziej istotne cechy tego procesu. Omawiane continua spełniają rolę koncepcji heurystycznej dla ujmowania realnej struktury w aspekcie dynamicznym. Pozwalają one na uwypuklenie tych czynników, które mają istotne znaczenie dla zachowania jej trwałości, albo dla jej zmiany. Spełniają funkcję porządkującą.

Odzwierciedlają jedynie stosunki równości i wyprzedzania pod względem cech opisywanych przez dane dychotomie. Są obrazem ewolucyjnych przemian, stanowią ogólny schemat analitycznego opisu ich własności. Natomiast wyróżnione (tab. 2) osiem typów społeczności jest wstępną próbą konceptualizacji tych własności poprzez wykorzystanie podejścia typologicznego.

Tabela 2

Typy zbiorowości społecznych

Typ	Charakterystyka własności	Własności wg symboli
1	Zbiorowość zamknięta o wewnętrznych czynnikach rozwoju tej zbiorowości i o bezrefleksyjnym systemie zachowań społecznych	A, B, C
2	Jak społeczność typu 1 oraz społeczność częściowo otwarta	A, B, C, C'
3	Zbiorowość względnie zamknięta o bezrefleksyjnym systemie zachowań o wewnętrznych i zewnętrznych czynnikach rozwoju	A, B, C', C
4	Zbiorowość zamknięta o znaczących powiązaniach ze społeczeństwem globalnym. O wewnętrznych a także zewnętrznych czynnikach rozwoju, o bezrefleksyjnym systemie zachowań	A, B, B', C, C'
5	Zbiorowość względnie zamknięta o wewnętrznych czyn-	

Typ	Charakterystyka własności	Własności wg symboli
	nikach rozwoju, o przewadze zachowań bezrefleksyjnych i częściowo dostrzeganych działaniach racjonalnych	A, A', B, C
6	Zbiorowość częściowo zamknięta i częściowo otwarta o wewnętrznych czynnikach rozwoju i częściowo bezrefleksyjnych zachowaniach społecznych	A, A', B, C, C'
7	Zbiorowość względnie zamknięta, o wewnętrznych i zewnętrznych czynnikach rozwoju i o częściowo bezrefleksyjnych i częściowo racjonalnych zachowaniach	A, A', B, B', C
8	Obejmuje wszystkie najważniejsze własności skumulowane w jednorodny opis zbiorowości społecznej, stanowiąc ogólne wyjaśnienia podstawowych procesów zmian	A, A', B, B', C, C'

REFLEKSJE UZUPELNIAJĄCE

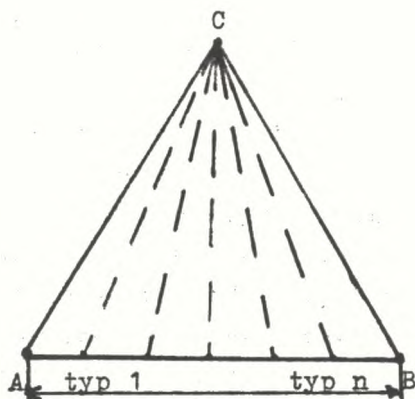
Tabela 2 jako ilustracja teoretycznie możliwych typów zbiorowości społecznych konstruowanych na podstawie własności wyznaczonych przez trzy dychotomie przemian społeczno-historycznych oddaje dość dobrze całą złożoność zjawisk życia społecznego, którego tempo przemian nigdy nie jest jed-

nakowe. Nigdy też nie istnieje współzbieżność przemian, w konkretnej rzeczywistości zjawiska społeczne wykazują tendencję do krzyżowania. Na przykład w odniesieniu do życia wiejskiego B. Gałęski słusznie zauważył, iż "Wsie polskie z pewnego punktu widzenia tradycyjne (niski rozwój gospodarczy w przeszłości, słabsza orientacja rynkowa, mniejsze nasilenie kontaktów pozalokalnych), są zarazem z innego punktu widzenia bardziej nowoczesne niż nowoczesna wieś poznańska; są one bardziej - w sensie pozytywnym - bezkrytyczne, nastawione na zmiany techniczne i bardziej wobec nich otwarte"⁹.

Typy zbiorowości zawarte w tabeli 2 odzwierciedlają przede wszystkim proces ich przeobrażeń. Analizując bliżej - jak się wydaje - zasadnie można przeprowadzić redukcję całości do takich trzech typów, jak:

- "zbiorowość tradycyjna" (typ 1 z tab. 2),
- "zbiorowość nowoczesna" (typ 8 z tab. 2),
- "zbiorowość pośrednia" (charakteryzowana przez wszystkie pozostałe typy z tab. 2).

Zakładam w tym przypadku, że charakterystyka istnienia danych zbiorowości daje się opisać wzdłuż linii ciągłej - "continuum zgeneralizowane" - które obrazuje globalne zjawiska przemian tych zbiorowości. W continuum zgeneralizowanym wyróżniam dwa typy graniczne. Mówiąc o zbiorowości tradycyjnej konstruuje pewien typ idealny przeszłości, w przybliżeniu odpowiadający historycznie określonej organizacji społeczno-ekonomicznej danych grup i przyjmuję, że procesy rozwoju społecznego coraz bardziej oddalają się od "tamtej" rzeczywistości i zbliżają się do pewnego typu idealnego przyszłości - zbiorowości w pełni zurbanizowanej i nowoczesnej. Sądzę także, że w wyniku działających i rozwijających się procesów społeczno-ekonomicznych zbiorowość taka cechować się będzie swoistymi własnościami społeczno-kulturowymi. Schematycznie można to zagadnienie zobrazować w postaci trójkąta, w którym wierzchołki stanowią owe trzy pojęcia typologiczne.

Proces przeobrażeń zbiorowości społecznych

Objaśnienie

- wierzchołki A, B, C obrazują trzy pojęcia idealno-typologiczne:

A - zbiorowość tradycyjna,

B - zbiorowość nowoczesna,

C - zbiorowość pośrednia;

- podstawa trójkąta (A - B) obrazuje continuum przemian zbiorowości;

- typy (1 - n) przedstawiają realnie występujące (w przeszłości lub obecnie) charakterystyczne postacie badanych grup społecznych. Mogą być traktowane jako typy empiryczne, skonstruowane na podstawie rezultatów z przeprowadzonych badań.

Wyróżnione trzy pojęcia typologiczne odzwierciedlają jedynie najogólniejsze tendencje i kierunki rozwoju (są niejako petryfikacją zmiennej rzeczywistości). Inaczej, są pewną koncepcją badawczą, a nie opisem i wyjaśnieniem zjawisk. W czystej postaci "zbiorowości tradycyjnej" czy też "zbiorowości nowoczesnej" w całej pełni nigdy nie było i nie będzie. W rzeczywistości konkretne grupy są zawsze układami społecznymi względnie samowystarczalnymi lub względnie zmodernizowanymi. Faktycznie każda historycznie określona grupa stanowi szczególny przypadek typu idealnego, nazwanego tu "zbiorowością pośrednią" i musi być analizowana jako specyficzny typ kulturowy.

Stanowisko takie znajduje uzasadnienie w metodologicznej charakterystyce ujęć typologicznych. Podstawową różnicę między typami granicznymi a typem pośrednim widzę w charakterystyce metodologicznej. Pierwsze zaliczam do tzw. typów czystych¹⁰. Na treść typu czystego składa się maksymalne natężenie cech odpowiadających wyróżnionym wymiarom (cechy charakterystyczne typu), które w tym wypadku określają odpowiednio pojęcia "tradycyjności" i "unowocześnienia" zbiorowości. Natomiast zbiorowość pośrednia określona jest przez tzw. typ mieszany¹¹. Treść typu mieszanego stanowią dostatecznie wysokie natężenia cech opisujących rzeczywiste zjawiska występujące w konkretnych zbiorowościach. W typie tym nie występują cechy w maksymalnym natężeniu. Pojęcie typu mieszanego dopuszcza, a nawet pociąga za sobą, występowanie w niepełnym natężeniu innych cech odpowiadających wyróżnionym wymiarom. Tak na przykład typ mieszany (u mnie pośredni) zbiorowości tradycyjnej występowałby w takiej zbiorowości wiejskiej, którą w literaturze określono jako względnie samowystarczalną i względnie samoistną. Podobnie faktycznie może istnieć jedynie społeczność względnie nowoczesna (zurbanizowana).

Inny czynnik, który różnicuje typy krańcowe od typu pośredniego, tkwi w tym, że pierwsze określone są przez relację klasyfikacji, w której cechy charakterystyczne występują w maksymalnym natężeniu i pojmowane winny być statycznie. Natomiast typ pośredni określony jest przez relację porządkującą, w którym cechy charakterystyczne nie występują w maksymalnym natężeniu wszystkich wymiarów określających daną zbiorowość, lecz pojmowany musi być w aspekcie dynamicznym. Choć wyróżniony tu typ pośredni jako pojęcie zgeneralizowane jest kategorią pojęciową o zakresie pustym, to w rzeczywistości społecznej odpowiadają mu typy empiryczne oznaczające pewne klasy konkretnych grup społecznych, które stanowiły najczęstszy przedmiot badań. Wyodrębnione mogą być one według jakiegoś jednego kryterium lub kilku kryteriów, np. szczególne cechy struktury społecznej, funkcje spełnia-

ne przez dane instytucje, specyfikę kulturową danej zbiorowości itd. W badaniach naukowych właściwie zawsze ograniczamy się do typu pośredniego (bok A - B na trójkącie).

W rzeczywistej praktyce badawczej, szczególnie jeżeli analizujemy np. badania monograficzne, poszczególni badacze jawnie lub implícite kwalifikują badaną grupę do zbiorowości bardziej lub mniej tradycyjnej, zdeintegrowanej, zmodernizowanej. W trakcie badań, w procesie uszczegóławiającego opisu monograficznego dochodzą oni do konkretyzacji empirycznej typu pośredniego, który w wyniku badań uzyskuje status typu empirycznego. Traktowany on może być wtedy jako kategoria historyczno-socjologiczna. Obrazuje historycznie konkretyzowany stan grupy, określony każdorazowo przez cechy specyfikujące daną zbiorowość w różnym nasileniu. Inaczej mówiąc - poszczególni badacze używając kategorii: "tradycyjna zbiorowość", "tradycyjna kultura", "tradycyjna rodzina" itd. nadają tym terminom sens konkretno-historyczny a nie idealno-typologiczny.

Odniesienie do kontekstu historycznego pojęcia tradycyjna zbiorowość potwierdza powszechne dla socjologów przekonanie, że zjawiska społeczne bywają w szczególny sposób powiązane z różnego rodzaju systemami społecznymi (kulturą, epoką historyczną, narodem, środowiskiem itd.). Odbiciem tego stanu rzeczy jest aparatura pojęciowa socjologii, której zasadnicza przynajmniej część ma wyraźnie charakter pojęć historycznych.

PRZYPISY

¹ Wielka Encyklopedia Powszechna, Warszawa 1968, s. 611.

² A. L. Bertrand, Z. T. Wierzbicki, Socjologia wsi w Stanach Zjednoczonych, Wrocław - Warszawa - Kraków 1970, s. 174 i n.

³J. Turowski, A. Bornus, Drogi modernizacji wsi. Przenikanie innowacji do rolnictwa i wsi województwa lubelskiego, Warszawa 1970, s. 13 i n.

⁴A. L. Bertrand, Z. T. Wierzbicki, Socjologia..., op. cit., s. 183. Autor wyczerpująco analizuje krytykę koncepcji continuum wieś - miasto dokonaną przez niektórych amerykańskich badaczy: Stewarta, Duncana. Tamże, s. 184. Najwięcej miejsca, ze względu na wagę zarzutów, poświęca analizie krytycznej Lewisa, s. 185 i n.

⁵K. Miner, Continuum wieś - miasto, w: W. Derczyński, J. Szacki (red.), Elementy teorii socjologicznych, Warszawa 1975, s. 288.

⁶C. W. Mills, The Sociological Imagination. Cytat wg: J. Szacki, Wstęp, w: H. Becker, M. E. Barnes, Rozwój myśli społecznej od wiedzy ludowej do socjologii, Warszawa 1964, s. 31.

⁷A. L. Bertrand, Definicje i strategie rozwoju wsi, w: Roczniki Socjologii Wsi, t. XIII, 1975, s. 16 i n.

⁸Udokumentowaną ilustrację tego procesu stanowi analiza przeobrażeń wsi małopolskiej. Zob. K. Dobrowolski, Studia nad życiem społecznym i kulturą, Wrocław - Warszawa - Kraków 1966.

⁹B. Gałęski, Socjologiczne problemy społeczności wioskowej, w: "Studia Socjologiczne" 1964, nr 4, s. 270.

¹⁰Rozróżnienie typ "czysty" przyjmuję za: T. Pawłowski, Metodologiczne zagadnienia humanistyki, Warszawa 1969, s. 60.

¹¹Ibidem, s. 60.